

ANALIZA ZAK. ČLANKA XXXIV. IZ 1873. O IZMJENAMA I DOPUNAMA HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE

Izv. prof. dr. sc. László Heka*

UDK 94(497.5:439)“1873”
<https://doi.org/10.30925/zpfsr.46.3.4>
Ur.: 14. listopada 2024.
Pr.: 29. kolovoza 2025.
Izvorni znanstveni rad

Sažetak

Hrvatsko-ugarska nagodba (Zak. članak 1. iz 1868.) bila je kompromis kojim su uređeni ustavnopravni odnosi između dviju država. Međutim, prilikom oživotvorenja toga zakona pokazalo se da financijski dio nagodbe, ovlasti hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice, prava i dužnosti bana te položaj i uloga autonomne vlade nisu bili precizno definirani, čime je omogućeno različito tumačenje zakona. Samo pet godina kasnije stvorene su pretpostavke za izmjene i dopune toga zakona. U vrijeme revizije nagodbe Kraljevina Ugarska ostvarila je svoje nacionalne i političke ciljeve: sklopila je nagodbu s Austrijom i Hrvatskom, te usvojila Zakon o narodnostima. Postala je država koja je načelno ravnopravna s Austrijom i upravlja polovicom monarhije. Mađari su bili brojčano, ekonomski, politički i vojno znatno jači od Hrvatske, pa je zato hrvatsko nastojanje da putem izmjena i dopuna nagodbenog zakona Trojednica ostvari jednakopravnost bilo unaprijed osuđeno na propast. Ipak je Hrvatska dobila određene olakšice, napose u financijskom pogledu. U ovome radu, na temelju saborskih spisa, dnevnika Zastupničkog doma i Kuće velikaša zajedničkog sabora te zapisnika sa sjednica Ministarskog vijeća, analiziramo postupak usvajanja zakonskog članka o izmjenama i dopunama nagodbe i njegove odredbe.

Ključne riječi: Zak. članak 1. iz 1868.; pregovori o izmjeni i dopuni nagodbenog zakona; financijska nagodba; Zak. članak 34. iz 1873.; hrvatska autonomija.

1. UVOD

Nezadovoljstvo velikoga dijela hrvatskog naroda zbog usvajanja Zak. članka 1. iz 1868. dovelo je 1871. godine do pada bana Levina baruna Raucha i gubitka vlasti. Premda je Narodna (liberalna) stranka iste godine pobijedila na izborima, bilo je sasvim izvjesno da protunagodbena politička organizacija neće dobiti mogućnost

* Dr. sc. László Heka, izvanredni profesor, Pravni fakultet Sveučilišta u Szegedu; heka@juris.u-szeged.hu. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8561-2628>.

za preuzimanje vlasti u Hrvatskoj. Kada je novi ministar predsjednik grof Menyhért Lónyay uvidio da promađarska Narodna ustavna stranka, ni uz pomoć unionistima odanih virilista neće uspjeti ustrojiti stabilnu saborsku većinu, odlučio je stupiti u tajne pregovore s nekim čelnicima Narodne (liberalne) stranke. Ministar predsjednik držao je da je savez s Hrvatima nužan za opstanak dualizma, pa je poduzeo sve da se on ostvari, iako u tome nije imao potporu ni svoje stranke.

Kraljevina Ugarska bila je u javnopravnom odnosu prema Hrvatskoj i Slavoniji u svim segmentima superiorna, stoga je bilo iluzorno očekivati da bi Hrvati u pregovorima o reviziji nagodbe mogli Mađarima ultimativno određivati prihvaćanje pojedinih rješenja. *A propos* naziva „revizija nagodbe“ napominjemo kako se on udomaćio u hrvatskoj historiografiji i ustavnopravnoj povijesti, pa ga stoga koristimo u ovom radu, iako se u biti radilo samo o izmjenama i dopunama nagodbenog zakona. Spomenutim se nazivom htjelo istaknuti da je nagodbeni zakon povreda prava koju je trebalo ispraviti. Naime, revizija je „izvanredan, samostalan, devolutivan, nesuspendivan, ograničen i dvostran pravni lijek stranaka zbog povrede zakona“, a može se izjaviti protiv pravomoćne presude ili protiv rješenja drugostupanjskog suda.¹ Budući da se već stoljeće i pol ponavlja teza da su Zak. člankom 34. iz 1873. (mađ. 1873:XXXIV. t.c.) provedene tek „kozmetičke izmjene“, čini nam se opravdanim postaviti pitanje koliko je taj kolokvijalni naziv zakona u tom smislu uopće opravdan.

Budimpešta je smatrala ustupkom već samu činjenicu da je pristala pregovarati s Hrvatskom i Slavonijom, jer ih je držala posestrimama zemljama (naime, budući da se radilo o dvjema zemljama, Kraljevini Hrvatskoj i Kraljevini Slavoniji, stoga mađarski izvori koriste nazive „posestrime zemlje“, tj. mađ. *társországok*), a ne ravnopravnim čimbenicima.² Osim toga je ministarskom vijeću velik problem predstavljala protunagodbena mađarska oporba, koja je isticala da su 1868. godine Hrvatima dani preveliki ustupci, pa bi dodatne koncesije dovele do unutrašnjopolitičkih previranja. Ugarske su vlade u to doba bile nestabilne, tako da je ministar predsjednik Lónyay već u prosincu 1872. godine odstupio, a upravo je on obećao ustupke Hrvatskoj.³

1 Vidi: Iris Gović, „Revizija u svjetlu posljednjih izmjena i dopuna Zakona o parničnom postupku (ZPP/03) i na njima utemeljenoj sudskoj praksi“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 29, br. 2 (2008): 1093-1128.

2 Dalibor Čepulo i Mirela Krešić, „Horvát–magyar kiegyezés: Intézmények és valóság / Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost“, u: *Mint nemzet a nemzettel / Kao narod s narodom*, ur. Dénes Sokcsevits (Budimpešta: Croatica, 2011.), 141-155.

3 U pogledu naziva pojedinih institucija, Zak. članak 1. iz 1868. razlikuje Ugarski sabor (kada zakonodavno tijelo odlučuje o mađarskim pitanjima) i zajednički sabor (kada se vijeća o zajedničkim hrvatsko-mađarskim (ugarskim) pitanjima). Zakonski tekst koristi izraz „zajednički sabor“ u čl. 2., 8., 24., 31., 32., 34.-40., 44., 45., 47., 53., 63. U vezi s nazivom organa izvršne vlasti paralelno se spominju nazivi ministarsko vijeće i vlada. Čl. 24. koristi izraz „zajednička vlada“, a čl. 47. „središnja vlada“. Imajući u vidu da je u toj vladi bilo osam ministara uz ministra predsjednika, dakle imala je ukupno devet članova, kao i da je hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar bio jedini bez lisnice, odnosno da je vlada odgovarala parlamentu u kojoj su u velikoj većini bili mađarski zastupnici, ne iznenađuje da se nerijetko govorilo kako je riječ o „ugarskoj“ vladi. Zato se u ovome radu spominju različiti nazivi za najviši organ izvršne vlasti.

Prije odstupa pozvao je hrvatski odbor da se u pisanom obliku izjasni o tome što bi se u nagodbi trebalo izmijeniti.

2. GROF MENYHÉRT LÓNYAY I FUZIJA NARODNJAKA I UNIONISTA

Manje je poznato kako je glavnu ulogu u fuziji hrvatske narodne i unionističke stranke imao grof Menyhért Lónyay. Taj je političar i državnik bio jedan od zagovornika nagodbe s Austrijom, pa je kao pomoćnik grofa Gyule Andrássyja u Beču vodio pregovore o sklapanju Austro-ugarske nagodbe. Kao i Andrássy, i Lónyay je bio sudionik revolucije iz 1848. godine, nakon čijeg je sloma osuđen, a potom je emigrirao u Pariz. Pomilovan je 1850. godine. Po povratku u domovinu uvidio je da je opstanak Ugarske moguć samo u savezu s Austrijom, pa je do kraja života bio zagovornik dvojne monarhije, čime je protiv sebe okrenuo veliki broj dotadašnjih istomišljenika. Ovi potonji nastavili su se boriti za samostalnu Ugarsku, a svoje političke protivnike i pristaše nagodbe s Austrijom nazivali su „gotterhaltistima“ (po kraljevskoj himni *Got erhalte Franz den Kaiser*), „izdajicama“, „austrijskim plaćenicima“ i sl. Oni su imali sličan „tretman“ kao i „mađaroni“ u Hrvatskoj.

Nakon sklapanja nagodbe, Lónyay je 1867. godine postao prvi ministar financija u novoustrojenoj mađarskoj vladi. Uživajući naklonost Franje Josipa I. imenovan je 1870. godine za zajedničkog ministra financija, a naredne godine kralj mu je darovao grofovski naslov. Usto je, kao vrstan financijski stručnjak, 1871. godine imenovan predsjednikom Mađarske akademije znanosti (tu je čast obnašao do smrti 1884. godine). Funkciju zajedničkog ministra financija morao je napustiti potkraj 1871. godine. Tada je, naime, za zajedničkog ministra vanjskih poslova imenovan grof Andrássy, a kako je nepisano pravilo bilo da u dva zajednička ministarstva (financija i vanjskih poslova) jedan ministar mora biti iz Ugarske, a drugi iz Austrije (dok je ministar vojnih poslova bio izuzet od tog pravila, jer je on uvijek bio kraljev pouzdanik), Lónyay je napustio Beč i preuzeo ispražnjeno mjesto ugarskoga ministra predsjednika.⁴

Grof Lónyay je zajedno s grofom Andrássyjem, u ime ministarskog vijeća, aktivno sudjelovao u pregovorima o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi 1868. godine. Ostao je upamćen po tome što se zauzimao za uskraćivanje financijske samostalnosti Hrvatske. Jamačno su to učinili i na mig iz Beča, jer se na dvoru pretpostavljalo kako bi u slučaju hrvatske financijske samostalnosti Česi, a možda i Poljaci, tražili isto od Austrije.⁵

Narodna ustavna stranka znatno je izgubila na popularnosti kada je 1871. godine morao odstupiti ban Levin barun Rauch, najmoćniji političar u Hrvatskoj. Stranka se od toga više nije uspjela oporaviti. Na izborima održanima u svibnju 1871. godine od 67 izabranih zastupnika (uključujući i dvojicu iz Rijeke) 51 zastupnik bio je iz redova Narodne (liberalne) stranke, unionista je bilo samo 13, dok je jedini pravaški

4 Mónika Kozári, *Dualista rendszer* (Budimpešta: Pannonica Kiadó, 2005.), 173.

5 Manó Kónyi, ur., „Lónyai Menyhértnek 1847/8-diki naplója” I-II., u: *Budapesti Szemle*, ur. Pál Gyulai (Budimpešta: Franklin Társulat, 1896.).

mandat (u Krapini) osvojio Ante Starčević. Kralj je 8. lipnja Hrvatskoj priključio Varaždinsku krajinu (križevačku i đurđevačku pukovnicu) te gradove: Bjelovar, Senj, Ivanić i Sisak. Tako je stvorena Bjelovarska županija. Na izborima su u svih devet kotara novoustrojene županije pobijedili kandidati Narodne (liberalne) stranke.⁶

Postalo je jasno da u Hrvatskoj više nema jake promađarske stranke, pa je zato za 13. rujna 1871. godine odgođeno zasjedanje sabora, koje je bilo sazvano za 1. lipnja iste godine. Kroz to je vrijeme ugarska vlada pokušala tajnim pregovorima s istaknutim članovima Narodne (liberalne) stranke dobiti njihov pristanak za prihvaćanje nagodbe. Ministar predsjednik grof Andrásy na sjednici zajedničke vlade održanoj 14. rujna 1871. godine obavijestio je ministre o uvjetima koje je Narodna (liberalna) stranka postavila.⁷ Za rujna zakazana saborska sjednica opet nije održana, jer su uoči zasjedanja 54 zastupnika Narodne (liberalne) stranke podnijeli Rujanski manifest. Njime su, među inim, priopćili da se Hrvatsko-ugarska nagodba „ne može smatrati pravovaljanom“, jer je sklopljena „bez sudjelovanja većega dijela našega naroda“, tj. bez Vojne krajine.

Dolaskom Lónyaya na čelo ugarske vlade pojavila se ideja fuzije unionista i narodnjaka kao mogućeg rješenja problema. Prethodno je ministar predsjednik od bana i hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra zatražio informaciju o tome može li se Narodna ustavna stranka u relativno kratkom periodu osoviti na noge i zajedno s virilistima osigurati saborsku većinu. Na to nije dobio umirujući odgovor, pa je zato inicirao fuziju.⁸ Od Narodne stranke tražio je samo toliko da prihvati nagodbeni zakon te da u delegaciju zastupljenu u budimpeštanskom saboru polovinu zastupnika daju unionisti.⁹ Zauzvrat je obećao pristati na reviziju nagodbe i na personalne

6 Martin Polić, *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilješkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života: 1860 - 1880. Dio drugi: od godine 1867. do godine 1880.* (Zagreb: Komisionalna naklada kr. sveučilišne knjižare Franje Suppana, 1900.), 105-108.

7 Mađarski nacionalni arhiv Zemaljski arhiv (u daljnjem tekstu: MNL OL), Zapisnici Ministarskog vijeća (u daljnjem tekstu: MJ); MNL OL MJ 1. K27 1872. 01. 04. 1003-1040. 1. *Horvát-szlavón ügyek megvitátása az uralkodó részvételével a horvát-szlavón országgyűlés megnyitásának elnapolása, a horvát nemzeti párt öt képviselőjével Bécsben történt egyeztetés, a Dalmáciára vonatkozó követelés, a határörvidék polgárosítása tárgyában.* [1. sjednica Rasprava o hrvatsko-slavonskim stvarima uz sudjelovanje vladara, odgoda otvaranja Hrvatsko-slavonskog sabora, savjetovanje s pet zastupnika hrvatske Narodne stranke u Beču, zahtjevi u vezi Dalmacije, razvojačenje Vojne krajine]. Usp. MNL OL MJ K27 1872. 01. 08. 1005. (2. ülés) 6. *Tájékoztató a magyar országgyűlésre delegálandó horvát képviselők pártállása tárgyában folytatott bécsi egyeztetések eredményeiről (ME).* [2. sjednica Informacija o rezultatima pregovora u Beču glede stranačke pripadnosti hrvatskih zastupnika koji će biti delegirani u mađarski parlament (Predsjedništvo Vlade)]. Vidi: *Képviselőházi Napló* [Dnevnik Zastupničkog doma] (u daljnjem tekstu: KN): KN-1869-387 (1869-XVIII-27) 1869. XVIII. kötet, 28-30.

8 MNL OL MJ 1. K27 1871. 12. 12. 1003-1014. (60. ülés). 1. *A horvát ügyben teendő lépések megvitátása (ME).* (12. 12. 1871.) [60. sjednica Rasprava o koracima koje treba poduzeti u hrvatskom pitanju].

9 Ede Wertheimer, *Gróf Andrásy Gyula élete és kora.* I. (Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia, 1910.), 501-536.

promjene unutar zemaljske vlade.¹⁰ Prilikom „uvjeravanja“ Narodne stranke služio se različitim sredstvima, uključujući i raspuštanje Hrvatskog sabora. Do toga je došlo odlukom ministarskog vijeća od 27. siječnja 1872. godine, jer je prethodno Narodna stranka bez objašnjenja prekinula tajne razgovore oko fuzije dviju hrvatskih stranaka.¹¹ Kada je, dakle, 15. siječnja 1872. godine održana tri puta odgađana saborska „sjeditba“, a 19. siječnja se sabor konstituirao i izabrao Ivana Mažuranića za predsjednika (unionisti su glasovali za Svetozara Kuševića), odmah je potom ban Koloman Bedeković pročitao kraljevski otpis o raspuštanju sabora.¹²

Novi izbori su opet donijeli pobjedu Narodne (liberalne) stranke, koja je osvojila 47 mandata. Narodna ustavna stranka dobila je 28 zastupnika, ali joj je banski namjesnik Antun Vakanović osigurao većinu, tako što je u sabor pozvao 47 virilista (magnata, prelata i velikih župana). Kada je sabor 15. lipnja 1872. godine započeo s radom, zastupnici Narodne stranke su uvidjeli da je ministar predsjednik različitim sredstvima spreman osigurati saborsku većinu, ukoliko izborni pobjednici ne prihvate njegovu ponudu. Zbog toga su pristali prihvatiti nagodbu i fuziju s Narodnom ustavnom strankom. Zauzvrat im je ministar predsjednik obećao da će se pristupiti izmjeni nagodbenog zakona te da će provesti smjene („čistku“) u hrvatskim organima vlasti. Grof Lónyay inicirao je da unionisti pristupe Narodnoj stranci pod uvjetom da se iz njihovih redova bira polovica zastupnika u zajednički sabor i u kraljevinski odbor, koji će pregovarati o izmjeni i dopuni nagodbe. Narodnjaci su to prihvatili, ali su tražili neodgodiv početak pregovora o reviziji nagodbe.¹³ Odluka o fuziji dovela je do razdora unutar Narodne stranke, tako što su njezina 23 zastupnika kasnije osnovala protunagodbenu Neodvisnu narodnu stranku.

Suvremenici su smatrali da se prilikom pregovora s Hrvatima vodilo stanovito nadmetanje između grofa Andrásyja i grofa Lónyaya. Poznato je da je Andrásy bio osobni izbor Ferenc Deáka za predsjednika ministarskoga vijeća, a on je pak za svojeg ministra financija odabrao Lónyaya. U toj je ulozi novi predsjednik vlade želio postići povijesnu pomirbu Hrvata i Mađara, pa je, čini se, tijekom tajnih pregovora prihvatio većinu zahtjeva Narodne (liberalne) stranke. Usto im je obećao da će za dva odjelna predstojnika imenovati kandidate te stranke, da će ban biti nestranačka osoba prihvatljiva i njima, a čak je otvorenom ostavio i mogućnost da biskupa Strossmayera kandidira na mjesto zagrebačkog nadbiskupa.¹⁴ Međutim, Lónyay nije uživao

10 MNL OL MJ 1. K27 1872. 02. 03. 1003-1028. (10. ülés) 1. *Tájékoztató a horvát ellenzék képviselőivel tartott értekezletek eredményéről, résztvevők Mihalovics Károly földbirtokos, Mrazovic, Krestic és Voncina, a m. kir. pénzügyminiszter és az m. kir. miniszterelnök (ME)*. [Informacija o rezultatima sastanaka održanih s predstavnicima hrvatske oporbe, na kojem su sudjelovali zemljoposjednik Karlo Mihalović, Mrazović, Krestić i Vončina, te mađarski kr. ministar financija i mađarski kr. premijer (Predsjedništvo Vlade)].

11 MNL OL MJ 1. K27 1872. 01. 27. 1023.-1028. (8. ülés) 6. *A horvát országgyűlés felozlatásáról (ME)*. [8. sjednica 6. točka dnevnog reda O raspuštanju Hrvatskog sabora (Predsjedništvo Vlade)].

12 István Halász, *Egy letűnt nemzedék* (Budimpešta: Nyugat, 1911.), 127.

13 Vera Čiliga, *Slom politike Narodne stranke 1865-1880*. (Zagreb: Matica hrvatska, 1970.), 131-132.

14 Lajos Juhász, „A horvát kérdés az 1868-i kiegyezés után“, u: *A gróf Klébelberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. God. VIII., ur. Gyula Miskolczy (Budimpešta: MTA, 1938.),

potporu svoje stranke, a vjerojatno ni Deákovu, jer se hrvatsko-ugarska nagodba smatrala dobrim rješenjem, kao i dualizam, pa se stoga nisu odobravali pokušaji njihove korekcije.¹⁵ Slijedom navedenoga proizlazi kako je grof Andrassy Hrvatsko-ugarsku nagodbu smatrao svojim uspjehom, pa nije želio njezinu promjenu.

3. PREGOVORI O REVIZIJI NAGODBE

Prema dogovorom s ministrom predsjednikom grofom Lónyayem, Hrvatski sabor je 9. srpnja 1872. godine izabrao dvanaestočlani kraljevinski odbor radi pregovora s istočlanom mađarskom deputacijom. Zak. članak 1. iz 1870. u svojem zadnjem paragrafu (§ 70.) propisao je da se nagodbeni zakon može izmijeniti samo u skladu s postupkom opisanom u tom članku uz privolu obiju stranaka, te na isti način i na istom mjestu (dakle u Pešti) na koji je donesen. U skladu s prethodnim dogovorom u hrvatsko-slavonski odbor izabrano je po šest narodnjaka i unionista. Iz redova narodnjaka izabrani su: biskup Josip Juraj Strossmayer, Ivan Mažuranić, Matija Mrazović, Ivan Vončina, Antun Jakić i Nikola Krestić, a od unionista: Maksim Prica, Jovan Živković, Miroslav Kraljević, Svetozar Kušević, barun Gustav Prandau i Petar Horvat.¹⁶ Iako se čak i kod nekih respektabilnih autora navodi da je predsjednik odbora bio biskup Strossmayer, to nije točno, nego je ta dužnost povjerena predsjedniku sabora Ivanu Mažuraniću.¹⁷ Biskupa je vijest o imenovanju u saborski odbor zatekla u lječilištu u Rogaškoj Slatini. Prihvaćanjem članstva u odboru đakovačko-srijemski biskup je praktički priznao nagodbeni zakon. Dostojno se pokazalo da i ovaj put u hrvatskom odboru postoje nesuglasice. U hrvatskoj historiografiji ističe se da je projugoslavenska opcija u odboru bila naročito nepovjerljiva prema Maksimu Prici, smatrajući da je previše sklon Mađarima.

Mađarski odbor izabran je na jednak način kao i kraljevinski odbor koji je sklopio nagodbu 1868. godine, i to tako da je osam članova odbora birao Zastupnički dom, a četiri člana Kuća velikaša. Izbori su održani 11. i 12. listopada.¹⁸ Članovi ugarskog zemaljskog odbora bili su grof Antal Mailáth kao predsjednik, Kálmán Széll, Antal Csengery, barun Pál Sennyey, Kálmán Ghyczy, Pál Somssich, kalački nadbiskup (od 1879. kardinal) Lajos Haynald, grof Antal Széchen, Lajos Horváth,

---

247-293, 262.

- 15 O stranačkim odnosima u Deákovu vrijeme vidi: Móriczl Pál, *A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák- és balközép pártok egybeolvasásáig (1867-1874), I-II. kötet* (Budimpešta: Országgyűlési Értesítő Könyvnyomdája, 1892.).
- 16 Ladislav (László) Heka, *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra* (Zagreb: Srednja Europa, 2019.), 155.
- 17 Biskup Strossmayer bio je predsjednik hrvatskog kraljevinskog odbora koji je od 16. travnja do 16. lipnja 1866. u Pešti vodio (prve) pregovore o sklapanju nagodbe s mađarskim odborom. Ti su pregovori završeni bez uspjeha jer je hrvatski odbor ustrajao na tome da ugarska deputacija prihvati hrvatski Zak. članak 42. iz 1861. (čiji je autor Ivan Mažuranić), a peštanska delegacija na to nikako nije pristajala.
- 18 *Képviselőházi irományok* [Saborski spisi Zastupničkog doma] (u daljnjem tekstu: KI), 1872. VIII. kötet 463-477. sz. 1872-476. *A magyar országgyűlés által a horvát ügyben küldött országos bizottság jelentése.* [Spisi Zastupničkog doma, Izvješće zemaljskog odbora Ugarskog sabora poslanog radi rješavanja hrvatskog pitanja].

grof László Szögyény Marich, Manó Péchy te Kálmán Tisza.¹⁹

Dva kraljevinska odbora su se na zajedničkoj sjednici prvi put sastala u Pešt-Budimu 27. listopada 1872. godine.²⁰ Toj su sjednici prisustvovali grof Antal Mailáth kao predsjedavajući te Kálmán Széll i Jovan Živković kao bilježnici (voditelji zapisnika). Od članova hrvatskog odbora nazočni su bili: predsjednik odbora Ivan Mažuranić, barun Gustav Prandau, Petar Horvat, Matija Mrazović, Antun Jakić, Maksim Prica, Miroslav Kraljević, biskup Strossmayer, Nikola Krestić, Ivan Vončina i Svetozar Kušević, a iz mađarskog odbora Antal Csengery, barun Pál Sennyey, Kálmán Ghyczy, Pál Somssich, kalački nadbiskup Lajos Haynald, grof Antal Széchen, Lajos Horváth, grof László Szögyény Marich, grof Manó Péchy i Kálmán Tisza.²¹ Na toj je sjednici, u ime mađarskog odbora, njegov predsjednik grof Antal Mailáth na mađarskom jeziku pozdravio hrvatsku delegaciju, otvorio prvu zajedničku sjednicu i u ime ugarskog odbora predstavio zapisnike dvaju domova ugarskog sabora o izboru članova mađarskog odbora („izastanstva“) te ujedno predložio da se prilože zapisniku tog sastanka. Potom je predsjednik hrvatskog odbora Ivan Mažuranić uzvratilo pozdrav i zahvalio na dobrodošlici te predao vjerodajnice Hrvatskog sabora o izboru članova odbora koji su se svi pojavili na sjednici.²² Na prijedlog Ivana Mažuranića, za zajedničkog predsjednika oba odbora izabran je *per acclamationem* kraljevski tavernik grof Antal Mailáth, koji je predsjedavao svim sastancima dvaju odbora. Pročitani su zapisnici dvaju sabora, nakon čega je provedena verifikacija vjerodajnica.

Strane su se dogovorile da se zapisnici o zajedničkim sjednicama vode na mađarskom i hrvatskom jeziku. Vođenje zapisnika na mađarskom jeziku povjereno je Kálmánu Széllu, a na hrvatskom jeziku Jovanu Živkoviću. Oba zapisnika potpisivao je zajednički predsjednik grof Antal Mailáth. Kao i pri sklapanju nagodbe, tako je i kod njezine revizije prva zajednička sjednica dvaju odbora imala pretežito „tehnički“ karakter, tj. uglavnom je uredila način rada odbora. Dogovoreno je da oni zasjedaju na privatnim sjednicama, a da se na zajedničkoj sjednici ponovno sastanu kada

19 FI 1872. III. kötet 157-204. sz, 1872-162, 21-22. *A képviselőház 1872-ik évi október hó 12-én tartott XXX. ülésének jegyzőkönyvi kivonata*. [Izvadak iz zapisnika s XXX. sjednice Zastupničkog doma 12. X. 1872.]. Glasovao je 191 zastupnik. Najviše glasova dobili su: Csengery 190, Ghyczy 189, Sennyei 188, Tisza 188, Somssich 185, Széll 182, Horvát 182 i grof Péchy 164.

20 KI-1872-476 (1872-VIII-237), 1872. VIII. kötet 463-477. sz.; *Az 1872-ik évi szeptember hó 1-jére kihirdetett Országgyűlés Főrendi Házának Irományai*, III. kötet (Budimpešta: Pesti Könyvnyomda Részvény-Társulat, 1874.). *Főrendi Házának Irományai* [Saborski spisi Kuće velikaša] (u daljnjem tekstu: FI), FI-1872-162 (1872-III-15). *A magyar országgyűlés országos bizottságának Horvát-Szlavon-Dalmátországok országgyűlésének országos küldöttségével 1872-ik évi október hó 27-én Budapesten tartott I. együttes ülésének jegyzőkönyv*. III. kötet 157-204. sz. 1872-162. [Spisi Kuće velikaša (FI), III. svezak br. 157-204, 15-17. Zapisnik s prve zajedničke sjednice odbora Ugarskoga i Hrvatskoga sabora održane 21. listopada 1872. godine].

21 FI-1872-162 (1872-III-16). *A képviselőház 1872. évi október hó 11-én tartott XXIX. ülésének jegyzőkönyvi kivonata*. [Spisi Kuće velikaša. III. svezak 1872/5. Izvadak iz zapisnika s XXIX. sjednice Zastupničkoga doma održane 11. listopada 1872, 349.].

22 FI, 1872. III. kötet 157-204. sz. 872-162, 26.

postignu konkretan dogovor. Grof Antal Mailáth je u ime svojeg odbora zamolio hrvatski odbor, da u pisanom obliku iznese svoje želje vezane uz izmjene i dopune nagodbenog članka, što je hrvatska strana obećala učiniti. Time je prva zajednička sjednica dovršena.

U skladu s dogovorom, hrvatsko-slavonski kraljevinski odbor je 5. studenoga 1872. godine predao domaćem izaslanstvu popis svojih zahtjeva, koji su peštanske novine dočekale s nevjericom, a javnost s velikim nezadovoljstvom. Proširile su se vijesti kako je politički dio zahtjeva napisao biskup Strossmayer, koji je ponovio prohtjeve iznesene u Pešti 1866. godine prilikom prvih pregovora o nagodbi, kada je on bio predsjednik hrvatskoga kraljevinskog odbora.²³ Tada je tajnik mađarskog odbora Antal Csengery zabilježio da se s „jugoslavenski opredijeljenom“ hrvatskom delegacijom nije mogao postići dogovor, tim prije što su bili voljni prihvatiti samo personalnu uniju.²⁴ I ovaj novi prijedlog dočekan je u sličnom tonu. Provladin list *Pesti Napló* zaključio je da hrvatski zahtjev predstavlja „želju najradikalnijeg dijela Narodne stranke“,²⁵ a također vladi blizak *Reform* dodao je da je „Hrvatima politika samo šala, ili pak kane prosvjedovati, a možda im je konačni cilj odcijepiti se od Mađarske.“ Autor je pomalo ljutito zaključio svoj komentar riječima da bi on najradije „pustio Hrvatsku niz vjetar, pa neka traži sreću izvan granica Mađarske.“²⁶

Ferdo Šišić smatra da ni Nikola Krestić, možda čak ni Ivan Mažuranić ni Ivan Vončina nisu vjerovali da će ovaj zahtjev biti prihvaćen, a ostali članovi hrvatskog odbora bili su uvjereni da Mađari na to neće pristati.²⁷ Nakon odstupa ministra predsjednika Lónyaya (2. prosinca 1872. godine) neuspjeh je bio sasvim izvjestan. Naime, novi predsjednik vlade Szlávy nije želio „povijesni sporazum“ s Hrvatima, nego tek da se ovo ustavnopravno pitanje što brže riješi i to uz što manje promjena koje se tiču državnog ustrojstva, tj. dualizma.²⁸

Hrvatski podnesak sastojao se od petnaest članaka i jednog dodatka u kojem je inicirano ustrojavanje arbitraže („Sudbenog stola“), koja bi rješavala slučajeve različitog tumačenja pojedinih odredaba Zak. članka 1. iz 1868.²⁹ Nakon dugotrajne analize, mađarski odbor je 17. lipnja 1873. godine odgovorio na svaki prijedlog, uz davanje detaljnog obrazloženja svoje odluke. Iz zapisnika ugarskog odbora razvidno je da su dva odbora stalno raspravljala na privatnim sjednicama, da su razmjenjivala poruke te da su se usuglasila o brojnim pitanjima. Hrvatski odbor nije

23 Marin Srakić i Ankica Landeka, ur., *Josip Juraj Strossmayer biskup bosanski ili đakovački i srijemski. Sve za vjeru i za domovinu. IV. svezak* (Đakovo: Đakovačko-Osječka nadbiskupija, 2015.), 612.

24 Antal Csengery, *Hátrahagyott iratai és feljegyzései* (Budimpešta: A Magyar Történelmi Társulat, 1928.), 182.

25 „Pesti Napló“, 1872. nov. 10, i nov. 12.

26 „Reform“, 1872. nov. 10. Priopćava: Juhász Lajos i. m. 86.

27 Ferdo Šišić, *Korespondencija Rački-Strossmayer. Knjiga prva* (Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1928.), 197, 206.

28 Dalibor Čepulo, „Croatian Constitutionalism from Autonomy to the State“, u: *Comparative Constitutionalism in Central Europe: Analysis on Certain Central and Eastern European Countries*, ur. Lóránt Csink i László Trócsányi (Miskolc–Budimpešta: Central European Academic Publishing, 2022.), 37-56, 38.

29 Polić, *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*, 285.

želio da se to sazna, pa je zamjerio kolegama iz Budimpešte što su informaciju o ovim razgovorima, usuglašavanjima i dogovorima iznijeli u javnost. Poslije toga je hrvatski odbor priopćio da je pristanak na pojedine točke dao samo zato što nije htio opstruirati donošenje revizije nagodbe. Iz zapisnika ugarskog odbora međutim, ne može se izvesti zaključak da je hrvatska deputacija proturječila nekim rješenjima, nego dapače, da ih je potvrdila. Valjda je i to razlog što je u hrvatskoj historiografiji ostalo zabilježeno kako je revizija nagodbe veliki neuspjeh hrvatske strane. Da to baš i nije bilo tako, svjedoči zdravica koju je Ivan Mažuranić izrekao na prijemu kod nadbiskupa Mihalovića, održanom nakon dogovora dvaju izaslanstva. Tada je budući ban s velikim zadovoljstvom i izrazima hvale nazdravio ugarskom ministru predsjedniku Józsefu Szlávyju, dotadašnjem ministru poljoprivrede i trgovine, koji je 4. prosinca 1872. godine zamijenio Lónyaya.

U izvješću Ugarskog odbora od 11. lipnja 1873. stoji kako su ih hrvatski kolege obavijestili o tome da su nekadašnje velike razlike između stajališta dvaju odbora u velikoj mjeri ublažene ili uklonjene razmjenom mišljenja na privatnim sastancima. Kao rezultat tog približavanja, hrvatsko izaslanstvo prihvatilo je mađarski prijedlog osnove za izračun stope doprinosa. U novom odgovoru hrvatskog odbora s nadnevkom 24. lipnja 1873. godine stoji da su dva odbora između sebe održavala „povjerljive sastanke“, koji su znatno ubrzali postizanje „toliko željenog sporazuma“. Naglašavanjem činjenice da se radilo o razgovorima „iza zatvorenih vrata“ Hrvati su poručili da nije pošteno da mađarska strana takve razgovore objavi u obliku pisanog izvješća. Priznali su da je na tim sastancima postignuto zbližavanje stajališta i dogovor kroz razmjenu mišljenja, pa je stoga hrvatski odbor odustao od zahtjeva navedenih u članku 2., 3., 4., 5., 6., 7., 10., 11., 12. i 14. prijedloga zakona o izmjeni nagodbe, kao i njegova dodatka, ali je to učinio zato što se uvjerio da članovi ugarskog izaslanstva odlučno odbijaju hrvatske prijedloge.³⁰ Obrazložio je i to da je tek iz izvješća ugarskog financijskog pododbora saznao da se kao kvota pri određivanju visine doprinosa u zajedničkim troškovima uzima omjer 30 : 70 dohotka izravnih i neizravnih poreza koji je utvrđen Austro-ugarskom nagodbom te se primjenjuje i u pogledu Hrvatske i Ugarske. Hrvatski odbor smatra da taj ključ „nije i ne može priznati kao jedino ispravno i pravedno rješenje za određivanje stope doprinosa između Mađarske i Hrvatske“. Smatra da je on nepošten, ali budući da je ta stopa zakonski utvrđena na razdoblje od deset godina između Austrije i Mađarske, kao i između Hrvatske i Ugarske, stoga je odbor prihvatio utvrđenu kvotu kao i visinu sredstava namijenjenih za vlastite autonomne potrebe. Držao je potrebnim naglasiti da je u pogledu § 8. poznata činjenica kako mađarski i hrvatski tekst nije suglasan u pogledu izraza „državne šume“, te da nema zapreke da se to usuglasi. U pogledu banske časti usuglašen je stav da njezin nositelj ne može biti vojna osoba, kao i da je na povjerljivim sastancima dogovoreno da se o Vojnoj krajini još trebaju provesti dodatne konzultacije. Zaključno, hrvatski odbor smatra da bi bilo poželjno za razjašnjavanje preostalih prijepornih točaka što prije sazvati zajedničku

30 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz. CLXII. sz. *Tisztelt magyar országos bizottság!* - FI, 1872. III. kötet 157-204. sz. CLXII. sz. [„Poštovani mađarski zemaljski odbore!“], 89-90.

sjednicu dvaju odbora.³¹ Mađarska deputacija je sa zadovoljstvom konstatirala da su prevladane one velike razlike koje su na početku pregovora opterećivale obje strane, te je hrvatsko izaslanstvo odustalo od daljnje rasprave u većini pitanja za koja je smatralo da su dvojbena i čije je izmjene zahtijevalo.³² Ugarsko izaslanstvo navelo je da je u svojem odgovoru poslanom 17. lipnja sadržaj „povjerljivih sastanaka“ uobličilo u pisanom obliku, zato što je smatralo prikladnim zabilježiti tijek pregovora, kao i pitanja koja je smatralo riješenima, a sve to radi bržeg završetka pregovora. Ugarski odbor napominje da bi „mogao iznijeti primjedbe“ na tvrdnje navedene u zadnjem hrvatskom podnesku, ali smatra da to ne bi bilo korisno, jer bi samo odugovlačilo pregovaranje. Ova tvrdnja opovrgava stajalište hrvatske historiografije o tome da je mađarska strana odugovlačila s pregovorima kako bi „iscrpljivanjem“ navela Mažuranićev odbor na ustupke. Mađarski odbor nadalje navodi da transkript od 17. lipnja „nije zapisnik s tih sjednica, nego je samo obuhvatio one točke hrvatskoga prijedloga o kojima je na usmenim pregovorima postignuta suglasnost“. Napominje da ostaje ustrajno pri stavu da je izračun financijskog pododbora jedino ispravan za raspodjelu javnih tereta.

Održana je još samo jedna zajednička sjednica dvaju odbora. Na njoj je 29. lipnja 1873. godine usvojen zapisnik s prethodne „sjetidbe“ na hrvatskom i mađarskom jeziku. Umjesto, u međuvremenu preminulog, grofa Antala Mailátha (umro je 14. svibnja 1873. u dobi od 71 godine) zapisnik je potpisao njegov nasljednik László Szögyény stariji, uz dvojicu bilježnika.³³ Toj sjednici nije nazočio biskup Strossmayer, razočaran što većina njegovih zahtjeva nije usvojena, a s mađarske strane su izostali nadbiskup Haynald i Kálmán Tisza. Umjesto preminulog predsjednika zajedničkog odbora, sjednici je pribivao novoizabrani član József Tomcsányi (izabran u Kući velikaša).³⁴ László Szögyény stariji je obavijestio članove dvaju odbora da su nakon izrade hrvatskog prijedloga izmjene i dopune nagodbenog zakona, dva zemaljska odbora odvojeno, ali i međusobnom razmjenom poruka usuglašavala tekst novog zakonskog prijedloga u vezi s kojim je postignuta puna suglasnost. Potom je predložio tekst „Prijedloga zakona o izmjenama i dopunama nekih odredaba Zak. članka 1868: XXX. (Zak. članka 1. iz 1868.) o poravnanju državnopravnih pitanja između Ugarske i Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“ sastavljen u deset točaka.³⁵ U zadnjoj točki prijedloga ističe se da će dva odbora u svojim zemaljskim saborima poduzeti potrebne korake i zauzeti se za usvajanje zakonskog članka u predloženom tekstu.

31 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz. CLXII. sz, 91.

32 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz. CLXII. sz, 92.

33 FI-1872-162 (1872-III-17), 17.

34 KI-1872-476 (1872-VIII-245). *A magyar országgyűlés országos bizottságának Horvát-Szlavon-Dalmát-országok országgyűlésének küldöttségével folyó 1873. évi június 29-én tartott II-ik együttes ülésének jegyzőkönyve.* [Zapisnik s II. zajedničke sjednice ugarskoga i hrvatskoga saborskoga odbora održane 29. lipnja 1872.].

35 KI-1872-476 (1872-VIII-245). *Törvényjavaslat a Magyarország s Morvát-Sziavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött, az 1868 : XXX, törvényczikk által beczikkelyezett egyezmény némely szakaszainak módosításáról illetőleg kiegészítéséről.* [Spisi Zastupničkog doma. Sv. VIII. 1872. br. 463-477. br. spisa 1872-476. – Zakonski prijedlog revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe].

Time su odbori završili svoj rad.³⁶

3.1. Analiza hrvatskog podneska i odgovora mađarske strane

Hrvatski prijedlog revizije nagodbenog zakona imao je petnaest članaka. Odmah u prvom članku predloženo je ukidanje § 1., 5., 6., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 16., 17., 18., 19., 20., 21., 22., 23., 24., 25., 26., 27., 28., 29. i 30. Hrvatsko-ugarske nagodbe te da se umjesto njih ozakone članci koje predlaže hrvatski kraljevinski odbor. Jedan dio predloženih izmjena odnosio se na politička, a drugi na financijska pitanja. U vezi s političkim izmjenama, hrvatski zemaljski odbor predložio je da na snazi ostanu § 2., 3., 4. i 7. Hrvatsko-ugarske nagodbe, pri čemu bi se i § 7. naknadno djelomično također izmijenio, dok je cijeli financijski dio nagodbe (§ 11.-30.) trebao biti izbrisan.

Sljedeći zahtjev odnosio se na promjenu naziva Kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija u Kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, jer se radilo o jednoj „državi“, što potvrđuju i „povijesne činjenice“. Stoga je, umjesto u množini, naziv trebao biti u jednini.

U sljedeća dva članka označeni su poslovi koje je hrvatski odbor želio uvrstiti među zajedničke poslove u području zakonodavstva i uprave, a u sljedeća tri članka bila su regulirana financijska pitanja vezana za zajedničke poslove. Članak 8. propisivao je da je uslijed razvojačenja dijela Vojne krajine povećan hrvatski teritorij te da, na temelju § 32. i 33. nagodbenog zakona, Hrvatska ima pravo na dodatnih pet zastupnika u zajedničkom saboru, tako da bi ih ukupno bilo 34. Sljedećim prijedlogom inicirana je izmjena § 34. na način da u slučaju raspuštanja hrvatskog sabora mandat hrvatskih zastupnika u budimpeštanskom saboru traje još četiri mjeseca. Predložena je i izmjena § 38. prema kojoj se prilikom utvrđivanja datuma zasjedanja zajedničkog sabora uzme u obzir da će hrvatski zastupnici pet mjeseci (ožujak, travanj, svibanj, lipanj i srpanj) na svojem saboru rješavati pitanja iz područja hrvatske autonomije. Izmjena § 40. i 41. inicirana je s obrazloženjem da Hrvati pet članova delegacije „slobodno biraju iz sastava hrvatskih zastupnika“. Člankom 12. zatraženo je ukidanje § 44., 45., 46., 48., 50., 51., 52., 53. i 54. Umjesto njih predloženo je da izvršavanje u pitanjima koja su pridržana nacionalnom zakonodavstvu i koja spadaju u djelokrug zemaljske autonomije vodi banska vlada odgovorna hrvatskom saboru i neovisna o zajedničkoj vladi. U tom je prijedlogu jasno uočljiv Mažuranićev „rukopis“. On je, naime, bio svjestan da bi priznavanje hrvatske parlamentarne vlade značilo *de facto* i *de iure* ravnopravan status s Ugarskom. Kasnije je kao ban (1873. – 1880.) u više navrata pokušao ozakoniti vladu odgovornu saboru, ili se na posredan način izboriti da odjelni predstojnici, uvođenjem odgovornosti prema saboru, dobiju status sličan ministarskom. Međutim, središnja vlada je uvijek budno pazila na svaki takav pokušaj, zato nijedan takav zakonski prijedlog nije dobio kraljevu predsankciju. U tome je posebnu ulogu imao hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar, koji se skrbio da ugarski državni interesi ne budu ugroženi. Zbog toga je hrvatski odbor pokušao inicirati čak i ukidanje ovoga ministarstva, ali je bilo sasvim jasno da se preko njega

36 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz, 93-95.

ministarskom vijeću omogućuje kontrola nad hrvatskim autonomnim poslovima, te da se toga ministarstva (uvedenog na izričitu želju hrvatskoga regnikolarnog odbora 1868. godine, koji je tom prilikom u Hrvatskom saboru slavljen kao veliki uspjeh hrvatskog izaslanstva) nikako neće odreći. Kako bi pokušali ograničiti ministre ovlasti, u prijedlogu hrvatskog odbora stoji da je na čelu hrvatske administracije „ban-ministar“, kojeg slobodno imenuje kralj, dakle bez prijedloga i supotpisa ugarskog ministra predsjednika.

Zbog poteškoća koje je ban Levin barun Rauch imao 1868. godine prilikom implementacije nagodbe, kada su mu zakonski prijedlozi više puta vraćani na ispravak (što je značajno oslabilo njegov autoritet), predloženo je da ministarsko vijeće bude izostavljeno iz postupka uređenja i ustrojavanja ove samostalne, saboru odgovorne zemaljske vlade. Te ovlasti trebale su biti prepuštene Hrvatskom saboru. Ostaje nejasno je li ministar predsjednik Lónyay dao ikakva obećanja hrvatskoj strani – ako i jest, ona su se vjerojatno odnosila na financijski dio nagodbe, jer predložene političke promjene Budimpešti nikako nisu mogle biti prihvatljive.³⁷ Tim su prijedlozima traženi takvi ustupci, koje mađarski parlament ne bi prihvatio. Posebno se to odnosilo na zahtjeve povezane s imenovanjem bana i hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice. Naime, u vrijeme dualizma ban je ostao jedini zemaljski velikodostojnik, koji je imao stvarne ovlasti, jer su palatin i državni sudac bili samo nositelji titula bez stvarne moći. Banove ovlasti bile su trn u oku mađarskim nacionalistima, koji su u poslijenagodbenom razdoblju nastojali ozakoniti njegov položaj, napose u odnosu prema ministrima i središnjoj vladi. Članovi Stranke neovisnosti držali su da je on podređen ministrima, a vlada ga je smatrala ravnopravnim ministrima. Objema stranama on je bio organ zajedničke (mađarske) vlade u Hrvatskoj, dok su ga Hrvati smatrali svojim zemaljskim poglavarom. Pitanje statusa bana u vrijeme koalicijske vlade (1906. – 1909.) dospjelo je na dnevni red ministarskog vijeća, koje je na svojoj 24. sjednici održanoj 3. srpnja 1907. godine zauzelo stav da je ban ispod ranga ministra sve dok ne dobije naslov unutarnjega tajnog savjetnika.³⁸ No ubrzo je ministar predsjednik postao Karlo Khuen-Héderváry, pa je ban i dalje zadržao svoj dotadašnji položaj.

Uvidjevši da je položaj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra nužno urediti tako da bude prihvatljiv objema stranama, hrvatski je prijedlog predviđao da taj ministar više nema nikakva upliva na autonomne zemaljske poslove, te da u ministarskom vijeću treba zastupati interese Hrvatske i Slavonije. Predložena je i izmjena § 49. na način da se Hrvatskoj nakon godišnjeg financijskog obračuna iz zajedničkog fonda pošalje dio koji joj pripada, nadalje da se podnesi i prijedlozi koji dolaze pred zajednički sabor trebaju hrvatskim zastupnicima dostavljati na njihovom

37 § 12. „Ovoj poreznoj snazi primjerno razmjerje polag istih službenih podatakah, na kojih temelju je zemljam ugarske krune prinosbeno razmjerje za pokriće troškovah zajedničkih poslova sa ostalimi zemljami Nj. Veličanstva međjusobno na 10 godinah ustanovljeno, čini za isto ovo vrieme za kraljevinu Ugarsku s Erdeljem 935592201 za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju 64407799 postotak.“

38 MNL OL MJ 1. K 27 (24. ülés) 53. *A Horvát-Szlavón-Dalmátországok bánja címének és rangjának meghatározása (ME)*. [Ministarsko vijeće, 24. sjednica. 53. točka Definiranje naslova i ranga bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije].

jeziku. Naposljetku je inicirana dopuna § 66. u dijelu koji se tiče pripojenja dijela Vojne krajine. U dodatku predloženih izmjena inicirano je ustrojavanje zajedničkog zemaljskog sudbenog stola, koji bi bio nadležan za rješavanje spornih pravnih pitanja između Ugarske i Hrvatske, napose onih koja se tiču tumačenja nagodbenog zakona.³⁹ Taj je sud trebao odlučivati u sporovima nadležnosti između zajedničkih i autonomnih vlasti (*Gewalten*), o pritužbama autonomnih ili zajedničkih vlasti zbog povrede prava i pravnih odnosa koji proizlaze iz nagodbe, te o zahtjevima zemalja ugarske krune prema Kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji ili obratno. Predviđeno je da u zajednički sudbeni stol kralj na prijedlog ugarskog parlamenta na doživotni mandat imenuje prvog predsjednika i četiri člana te jednog dopunskog člana, a na prijedlog hrvatskog sabora drugog predsjednika te četiri člana i jednog dopunskog člana. Sjednice tog suda trebale su biti javne, a protiv sudskih odluka bila bi dozvoljena žalba posebnom tijelu koje bi dvije strane osnovala.

U obrazloženju financijske nagodbe u prijedlogu stavljen je naglasak na želju za ostvarivanjem financijske samostalnosti i za smanjenjem uplatne kvote namijenjene za zajedničke poslove.⁴⁰ Po stajalištu hrvatskog odbora stopa koju je bivši zemaljski odbor kao kontribucijsku obvezu ustanovio 1868. godine nije bila točno utvrđena za Ugarsku i za Hrvatsku i Slavoniju, pa je stoga predstavljala preveliko opterećenje za Trojednicu. Objasnjeno je da bruto prihodi od izravnih i neizravnih poreza nisu adekvatni pojmu „dohodak zemlje“, jer se samo neto dohodak, koji preostane nakon odbitka troškova upravljanja i administracije, može uključiti u koncept prihoda.⁴¹ Napomenuto je da su ti troškovi u Hrvatskoj i Slavoniji gotovo dvostruko veći nego u Mađarskoj zbog posebnih lokalnih uvjeta Trojednice, pa se stoga stope doprinosa moraju uspostaviti tako da Hrvatska ne bude u nepovoljnijem položaju. Uz to, hrvatski je narod stoljećima i u Vojnoj krajini „sve do novijeg doba podnio najveće žrtve u krvi i novcu“. ⁴² Zato je predloženo razdvajanje financijskih poslova i financijske administracije, jer je to bio jedini način da se s hrvatske strane utišaju pritužbe na to da Ugarska iskorištava Hrvatsku i Slavoniju, a s druge strane da se umiri mađarska javnost u pogledu rasprostranjenog mišljenja kako Mađarska uzdržava Hrvatsku podnoseći velike financijske žrtve.

S aspekta tumačenja hrvatske autonomije izuzetno je značajno obrazloženje hrvatskog odbora vezano za članak 12. prijedloga. U njemu se samostalnost i neovisnost zemaljske vlade promatrala kroz odredbu § 47., kojom se jamčila „puna autonomija“ za sva pitanja koja nisu taksativno nabrojana kao zajednička. Iz toga tumačenja proizlazi da je Mažuranićev odbor hrvatsku autonomiju smatrao pridržanom za sve poslove koji nisu nabrojani u čl. 6.-10. kao zajednički, a ne samo

39 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz. 1872-162. *Toldalék a közös magyar-horvát kiegyezési törvényhez*. [Dodatak uz zajednički zakon o mađarsko-hrvatskoj nagodbi], 28-29.

40 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz. CLXII. *A horvát-szlavón országos bizottság javaslatának indokolása. (A javaslat 1—7-ik §-ának indokolása)* [Obrazloženje prijedloga zemaljskog odbora Hrvatske i Slavonije], 30.

41 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz. CLXII, 30.

42 Budući da taj način obračuna kvote sudjelovanja u snošenju zajedničkih troškova nije prihvaćen, ovdje ga posebno ne izlažemo.

za unutarnju upravu, pravosuđe, prosvjetu i vjerske poslove kako to regulira § 48.⁴³ Takvo je stajalište bilo prevladavajuće u 19. stoljeću, jer ga je zastupao i Josip Pliverić kao utemeljitelj hrvatskog ustavnog prava. Njegov sljedbenik Josip Šarinić u radu *Nagodbena Hrvatska* zamjerio je hrvatskoj historiografiji što je u 20. stoljeću udomaćila tezu da je Hrvatska imala autonomiju samo u poslovima navedenima u § 48.⁴⁴ Mirko Valentić je, u vrlo negativno intoniranoj kritici, pokušao osporiti Šarinićeve tvrdnje.⁴⁵ Načelno se možemo složiti i sa Šarinićevom i s Valentićevom tvrdnjom, uz napomenu da je u slučaju sukoba nadležnosti ionako odlučujuću riječ imao zajednički sabor. On je pak i pitanja iz sfere hrvatske autonomije znao proglasiti zajedničkim poslovima, napose ako se radilo o investiranju, jer bi tada takav posao „postao“ zajednički zbog sudjelovanja ministarstva financija središnje vlade.

U obrazloženju prijedloga za ograničavanje ovlasti hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice navedeno je da je s načelom hrvatske autonomije naročito „nespojiv položaj“ spomenutog ministra, tim prije što on kao član zajedničke vlade „nema nikakve veze s autonomnim zemaljskim poslovima“, a ipak „presudno utječe na te iste poslove“. Istodobno za svoj rad nije odgovoran Hrvatskom saboru, dapače, čak ni zajedničkom saboru, jer se radilo o predmetu iz domene hrvatske autonomije, za koji zajednički sabor nije bio nadležan. Za razliku od takvog položaja hrvatsko-slavonskog ministra, koji intervenira u autonomne hrvatske poslove, a za to ne snosi nikakvu odgovornost, poglavar hrvatske vlade (ban) prihvaćao je i snosio punu odgovornost za svoj rad i funkcioniranje zemaljske vlade. Slijedom navedenoga, hrvatski odbor opetovano je izražavao svoje stajalište da središnja vlada i hrvatsko-slavonski ministar, u cilju ostvarivanja državnog jedinstva, ne mogu prekoračiti granice omeđene taksativnim propisivanjem zajedničkih poslova, odnosno da nemaju ovlasti miješati se u autonomne hrvatske poslove.

Ugarski odbor je nakon višemjesečnog vijećanja 11. lipnja pripremio, a 17. lipnja 1873. godine dostavio pisani odgovor na prijedloge hrvatskih kolega, dajući detaljno obrazloženje za svaku pojedinu točku. Na početku je utvrdio da se člancima 3. i 4. hrvatskog prijedloga želi staviti pod jurisdikciju zemaljske vlade neke poslove iz zajedničke nadležnosti, dok se člancima 8.-14. predlažu duboke i važne izmjene. U vezi s člankom 2. odbijen je prijedlog da se naziv Kraljevine Hrvatska, Slavonija i Dalmacija zamijeni nazivom u jednini, dakle Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija. Ugarski odbor svoju je odluku objasnio tvrdnjom da se „sadašnji zakonski naziv“ koristio stoljećima u diplomatskim ispravama, „a službeno ga je koristio i Hrvatski sabor, te u potpunosti odgovara sadašnjem javnopravnom statusu posestrima zemalja.“⁴⁶ U pogledu članka 3. prijedloga zaključeno je da jedinstvo

43 Željko Bartulović i Budislav Vukas ml., „Državnopravni odjeci banovanja Ivana Mažuranića na području Sušaka i Rijeke“, u: *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*, ur. Dalibor Čepulo, Tea Rogić Musa i Drago Roksandić (Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019.), 249-263.

44 Josip Šarinić, *Nagodbena Hrvatska* (Zagreb: Matica hrvatska, 1972.), 251.

45 Mirko Valentić, „O jednom pristupu državopravnoj povijesti“, *Časopis za suvremenu povijest* 5, br. 1 (1973): 155.

46 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz. *A horvát ügyben kiküldött magyar országos bizottság válasza a horvát-szlavón országos bizottság által előterjesztett javaslatokra*. [Odgovor mađarskog

državne zajednice i financijskih poslova apsolutno zahtijeva jedinstvo monetarnog sustava i novčane jedinice, pa stoga nije moguće pristati na predloženu izmjenu. Isto tako, u pogledu preuzimanja javnog duga i njegove konverzije, prijedlog hrvatskog odbora odudara od nagodbenog članka utoliko što je zajedničkim poslovima smatrao samo poslove vezane uz zajmove za zajedničke svrhe i poslove konverzije tih zajmova. Isti je slučaj bio i u pogledu državnih ugovora, u vezi s kojima je hrvatski prijedlog zajedničkim želio propisati samo one ugovore čiji je predmet promjena teritorija zemlje. Ovaj je dodatak ugarski odbor ocijenio nepotrebnim, jer je svaki ugovor kojim se mijenjaju granice ionako spadao u zajedničke poslove. Peštanski odbor odbio je i sve izmjene koje su se ticale razgraničenja između zajedničkih i autonomnih poslova, pa je nagodbeni § 9. ostao neizmijenjen. Nije prihvaćena ni inicijativa da poslovi državljanstva ostanu zajednički, ali ne i pitanje naturalizacije, koje bi bilo pridržano Hrvatskoj. To nije bilo prihvatljivo, jer se državljanstvo u Hrvatskoj i Slavoniji moglo steći samo pod onim istim uvjetima pod kojima se stjecalo i u Ugarskoj. Dakle, naturalizacija je bila zajednički hrvatsko-ugarski posao o kojemu je odlučivao zajednički sabor. U pogledu zavičajnosti pak, stajalište odbora bilo je da ona nema veze s državljanstvom i naturalizacijom te da se radi o poslu iz domene hrvatske autonomije.⁴⁷

Mađarski odbor je prihvatio prijedlog sadržan u članku 8. hrvatskog izaslanstva i složio se da, uslijed sjedinjenja dijela Vojne krajine s Hrvatskom, Trojednica ima pravo na dodatnih pet zastupnika u zajedničkom saboru, tako da ih ukupno bude 34.

Uz manje korekcije prihvaćen je i prijedlog sadržan u članku 9., koji se odnosio na produženje mandata hrvatskih zastupnika u zajedničkom saboru ukoliko dođe do raspuštanja zemaljskog sabora. Prihvaćeno je rješenje po kojem im se mandat produžava dok se ne provedu izbori za sabor, te se novoizabranim zastupnicima verificiraju mandati. Naime, nije se mogao prihvatiti predloženi rok od četiri mjeseca, zato što se zajedničkom saboru mora omogućiti pravo nesmetanog odlučivanja i donošenja zakona. Isto tako, uz određene ispravke, prihvaćen je prijedlog izmjene nagodbenog zakona sadržan u članku 10. podneska hrvatskog odbora. Umjesto osiguravanja petomjesečnog (ožujak – srpanj) razdoblja za raspravljanje autonomnih poslova u zagrebačkom saboru, hrvatskim zastupnicima u zajedničkom saboru osigurana su „najmanje tri mjeseca“ godišnje za odlučivanje o zemaljskim poslovima. Odlučeno je da se „koliko god je moguće“ u peštanskom saboru prvo raspravljaju zajednički poslovi jedan za drugim, a poslije toga se hrvatski zastupnici mogu vratiti

---

zemaljskog odbora na prijedloge hrvatskog kraljevinskog odbora], 40-51.

47 Dalibor Čepulo, „Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918 – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta“, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 49, br. 6 (1999): 795-895. Usp. Ivan Kosnica, „Državljanstvo i Opći građanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1879.“, *Zbornik ravnog fakulteta u Zagrebu* 63, br. 5/6 (2013): 1143-1164; Ivan Kosnica, „Gubitak državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji od Bachovog apsolutizma do raspada Monarhije“, *Pravni vjesnik* 29, br. 3-4 (2013): 61-79; Ivan Kosnica, „Naturalizacija u Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1918.“, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 34, br. 2 (2013): 701-728; Ivan Kosnica, „Utvrđivanje državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1849-1880“, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 51, br. 3 (2014): 697-713.

u svoju domovinu.⁴⁸

U vezi s člankom 11. nije prihvaćen hrvatski prijedlog da pet članova ugarske delegacije za pregovore o zajedničkim poslovima s Austrijom biraju hrvatski zastupnici između sebe, a ne cijeli zajednički sabor. Ugarski odbor se opetovano pozivao na državno jedinstvo uz argumentaciju da hrvatski zastupnici u zajedničkoj delegaciji zastupaju interese svih zemalja Krune svetoga Stjepana, a ne samo hrvatske ciljeve. Odgovarajući na naredni članak hrvatskog prijedloga, mađarska je strana istaknula kako ne može pristati na ustrojavanje samostalne hrvatske vlade neovisne o Budimpešti, čije bi uređivanje regulirao Hrvatski sabor, kao ni na to da kandidata za bana ne predlaže ugarski ministar predsjednik, jer se taj prijedlog izravno protivi duhu nagodbe. Ne može pristati ni na to da naslov titule hrvatskog bana bude „ban i zemaljski ministar Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“. Naime, zemaljska vlada obnaša izvršnu vlast i provodi zajedničke zakone na području posestrima zemalja, na njezinu je čelu ban koji stoljećima uživa tradicionalni „diplomatički naslov“ hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana. Zbog navedenog bi dodavanje pridjevka „ministar“ izmijenilo njegov pravni status i pitanje odgovornosti, te bi narušilo pravnu tradiciju vezanu uz banov položaj. U pogledu hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra uočeno je kako hrvatski prijedlog nigdje ne spominje da je on poveznica između hrvatske zemaljske vlade i kralja, što je dakako nužno, jer zajednički državni interes zahtijeva da se ta povezanost ne ukine. Odbor nije dvojio da Hrvati imaju pravo na uporabu hrvatskog jezika u zajedničkom saboru, ali bi oživotvorenje hrvatskog prijedloga vezanog za realizaciju toga prava u praksi predstavljalo velike poteškoće i goleme troškove, a njegovi stvarni rezultati bi bili minorni. Naposlijetku je u vezi s ustrojavanjem zajedničkog sudbenog stola izraženo čvrsto protivljenje, zato što iznad zajedničkog kralja, sabora i vlade ne može stajati nikakvo tijelo, pa već i sam prijedlog predstavlja povredu državnog suvereniteta. Zbog toga je taj zadnji članak prijedloga odbačen te se o njemu uopće nije raspravljalo.

Zbog odbijanja političkih zahtjeva, hrvatska je strana mogla računati na ustupke u pogledu financija. Čini se da je ministar predsjednik Lónyay obećao da će u tom, za funkcioniranje države vrlo važnom segmentu nagodbe, pristati na kompromise. Mađarski je odbor vrlo ozbiljno pristupio tom pitanju. Ne samo zato što je hrvatska strana tražila brisanje cijele financijske nagodbe (svih članaka) nego i zbog toga što je zagrebačko izaslanstvo optužilo „bratski narod“ za iskorištavanje, ili kako to autori iz 20. stoljeća pišu „eksploataciju“ Hrvatske i njezinih prirodnih potencijala. Istovremeno je peštansku vladu mađarska oporba žestoko optuživala zbog toga što mađarski narod „izdržava Hrvate, podnoseći pritom velike žrtve“. Ugarski je odbor u svojem odgovoru dao do znanja da ne prihvaća te hrvatske optužbe. Osnovao je četveročlani pododbor za analizu financijskog dijela hrvatskog prijedloga, koji je u svojem izvješću podnesenom 6. ožujka iscrpno i detaljno odgovorio na svaki od argumenata hrvatske strane.⁴⁹ Odbor je prihvatio pododborovo stajalište u

48 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz., 37-38.

49 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz. 1872-162. CLXII. sz. *A horvátügyi országos bizottság által kiküldött négyes albizottság jelentése* [Izvješće četveročlanog pododбора o hrvatskom pitanju], 52-88.

financijskim pitanjima. Budući da je između Ugarske i drugih zemalja austrijske krunice utvrđena stopa doprinosa za pokrivanje zajedničkih troškova monarhije u omjeru 30 : 70, stoga je ona vrijedila i u pogledu Hrvatske i Ugarske.

Taj je omjer utvrđen na temelju ukupnog dohotka izravnih i neizravnih poreza, bez odbitka administrativnih troškova, pa je slijedom toga pododbor inzistirao na tome da je to jedina ispravna stopa podjele tereta. Pododbor je u svojem elaboratu izračunao da je u godinama 1869. – 1871. Ugarska nadoknadila ukupno 7.715.009 forinta, koje su Hrvatska i Slavonija bile dužne doprinijeti zajedničkim rashodima prema zakonskoj stopi doprinosa izračunatoj na temelju porezne mogućnosti. Pododbor je zaključio da Hrvatska i Slavonija ne bi mogle podnijeti teret plaćanja svojega dijela zajedničkih troškova prema stvarnoj stopi doprinosa. Hrvatsko izaslanstvo smatralo je uvredljivim i ponižavajućim za interese i položaj Hrvatske i Slavonije to što je Zak. člankom 1. iz 1868. definirana financijska potreba za unutarnju autonomiju po nepromijenjenoj paušalnoj stopi od 2.200.000 forinta na razdoblje od deset godina. Ovakva je odredba u suprotnosti s načelima razvoja i koži napredak tih zemalja.

Ugarski odbor je primio na znanje da bi se prema izračunatoj stopi porezne sposobnosti ukupni neto dohodak Hrvatske i Slavonije potrošio na pokriće financiranja njihove unutarnje uprave, stoga bi u snošenju zajedničkih troškova mogli sudjelovati samo tako da izdoje veći dio novca iz sredstva namijenjenih za njihovu autonomiju. Ako se, dakle, Hrvatska i Slavonija izuzmu od plaćanja u zajedničku državnu riznicu 45 % svojih javnih prihoda u iznosu većem od paušala u visini 2.200.000 forinta, time bi mogle izdvojiti veće iznose za svoje autonomne potrebe, razmjerno povećanju svojih prihoda. Pododbor je zaključio da se porezni kapacitet Hrvatske i Slavonije iz godine u godinu poboljšava, a njihovi javni prihodi prirodno rastu. „Ti će se prihodi u buduće još više povećati zbog ulaganja koja će se vršiti u svim smjerovima, a posebno u prometu, zahvaljujući mjerama koje smo poduzeli za povećanje prihoda javnih dobara. Prepuštanje ovoga porasta prihoda iznad predviđenih 45 % viška prihoda nedvojbeno pogoduje posestrimama zemljama, jer im osigurava znatna sredstva povrh dosadašnjih 2.200.000 forinta.“⁵⁰ Tako su članovi pododbora izračunali da se 1873. godine ovaj ukupni iznos može povećati za 382.000 forinta. No Mađarska je odlučila da se odrekne tog paušala te „prinoseći znatnu financijsku žrtvu, u korist Hrvatske i Slavonije prepušta iznos koji premašuje stopu od 45 % hrvatsko-slavonskog dohotka namijenjenog unutarnjim autonomnim potrebama“. Na taj se način smanjuje doprinos Hrvatske i Slavonije u snošenju zajedničkog tereta. Ugarski odbor bio je uvjeren da će prihvaćanjem ovog prijedloga ovog prijedloga mađarska država učiniti sve što je u njezinoj moći kako bi posestrimama zemljama ostalo što više novaca za zadovoljavanje njihovih unutarnjih potreba. Slijedom navedenog, ugarska je strana kao rješenje predložila model po kojem se od 1. siječnja 1873. godine za unutarnje potrebe Hrvatske i Slavonije izdvaja 45 % izravnih i neizravnih poreza, dok se preostalih 55 % poreza

50 FI, 1872. III. kötet, 157-204. sz. 1872-162. CLXII. sz. *A horvátügyi országos bizottság által kiküldött négyes albizottság jelentése* [Izvešće četveročlanog pododbora o hrvatskom pitanju], 52-88.

uplaćuje u zajedničku riznicu za pokriće zajedničkih troškova. Nakon što se razvojači i preostali dio Vojne krajine i uključi u upravni sustav Hrvatske, utvrdit će se visina i tih troškova.

Kálmán Széll je, kao izvjestitelj Ugarskog odbora, 30. lipnja 1873. godine podnio izvješće Zastupničkom domu, priloživši i zapisnike sjednica. Izjavio je da ima dvije konstatacije koje želi podijeliti sa zastupnicima prije nego što započne rasprava o zakonskom prijedlogu. Prva se odnosi na to da je riječ o kompromisnom rješenju koje su prihvatila oba odbora, a druga da je „na temelju stoljetnih hrvatsko-mađarskih veza ovaj sporazum još jedno jamstvo da će bratski odnos između dvaju sestrinskih naroda postati topliji i iskreniji, a time i neraskidiv i trajan“.⁵¹ Govor je bio popraćen sveopćim oduševljenjem, a referent je još dodao kako se njime osigurava jedinstvo ugarske krune, interesi višestoljetne hrvatsko-ugarske državne zajednice i cijele države, ali i „jamstvo za očuvanje, jačanje i promicanje materijalnog i duhovnog razvoja legitimnih autonomnih prava i ustava sestrinske nacije“.⁵²

Po završetku pregovora članovi hrvatsko-slavonskog odbora su 29. kolovoza 1873. godine podnijeli saboru prijedlog zakona o izmjeni i dopuni nagodbenog zakona. Rasprava je trajala od 3. do 5. rujna. Jovan Živković je, kao izvjestitelj hrvatskog kraljevinskog odbora, naveo da je pregovorima postignut djelomičan uspjeh, dok je Ivan Vončina istaknuo da su postigli onoliko koliko je u postojećim odnosima snaga i u okvirima političke realnosti to bilo moguće.⁵³ I drugi članovi hrvatskog odbora pozivali su zastupnike da se suoče s realnošću i spoznaju da je stanoviti uspjeh ipak postignut, napose u financijskim pitanjima. No ni starounionisti, a još manje progugoslavenski misleća inteligencija, nisu bili zadovoljni zakonom. Međutim, prilikom glasovanja na 29. saborskoj sjednici održanoj 5. rujna, golemom je većinom glasova (79 glasova za i 10 protiv) Hrvatski sabor usvojio *Zak. članak 34. iz 1873. o izmjenama i dopunama pojedinih članaka Zak. članka 1. iz 1868.* (u mađarskoj verziji Zak. članka 1868:XXX.) o poravnanju javnopravnih pitanja postojećih između Ugarske i Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Za taj zakon glasovala je i većina onih zastupnika koji su se 1868. godine žestoko suprotstavili Hrvatsko-ugarskoj nagodbi.⁵⁴

U zajedničkom parlamentu procedura je trajala dulje. Već spomenuti Kálmán Széll (ovaj put u svojstvu predsjednika središnjeg odbora Ugarskog sabora) 12. studenoga 1873. godine podnio je izvješće o tome da parlamentarni odbori jednoglasno podupiru usvajanje zakona.⁵⁵ Ugarski zemaljski odbor toplo je

51 KI, 1872. VII. kötet, 1873. május 19–július 2. 160. országos ülés 1873. évi június 30-án [160. zemaljska sjednica, 30. lipnja 1873.], 369.

52 KI, 1872. VII. kötet, 1873. május 19–július 2. 160. országos ülés 1873. évi június 30-án.

53 Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.* (Zagreb: Dom i svijet, 2000.), 110-112.

54 Prije glasovanja je Milan Makanec inicirao da se prijedlog osnove odbije u cijelosti. Za njegov prijedlog glasovali su Franjo Rački, Ivan Dežman i još petorica zastupnika, dok ga je većina odbila.

55 KI, 1872. IX. kötet, 478-534. sz. 1872-485. *Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése azon törvényjavaslat tárgyában, melyet a horvát ügyben kiküldött országos bizottság az 1868: XXX. törvényzikk némely §§-ainak módosítása. illetőleg kiegészítése iránt előterjesztett.* [Izvješće središnjeg odbora glede izmjene i dopune nagodbenog zakona].

preporučio zajedničkom saboru usvajanje izmjena i dopuna nagodbenog zakona. Ne ulazeći u detaljno objašnjavanje svih zahtjeva hrvatske strane, izdvojio je naturalizaciju kao pitanje koje je Hrvatska htjela izdvojiti iz sfere zajedničkih poslova i prisvojiti sebi u autonomne poslove. No odbor je uspio uvjeriti Hrvate da od toga odustanu, kada im je s mađarske strane zajamčeno da pitanje zavičajnosti ostaje isključivo autonomni posao.⁵⁶ Széll je 15. studenoga u Zastupničkom domu opetovano podnio izvješće, ali ovaj put kao „izvjestitelj odbora za hrvatsko pitanje“. Ponovno je naglasio veliko značenje ovoga zakonskog članka, koji ima političke i financijske posljedice. U pogledu političkih posljedica istaknuo je dvije odluke koje su od posebne važnosti. Prva propisuje da se Hrvatski sabor treba sazvati u roku od tri mjeseca od njegova raspuštanja, a drugom odlukom se htjelo na zadovoljavajući način razriješiti razlike u vezi s položajem hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra. U skladu s revizijom zakona, taj ministar ima pravo sijela i glasa u središnjem ministarskom vijeću, odgovoran je zajedničkom saboru, a zastupa interese Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te ujedno predstavlja poveznicu između Njegovog Veličanstva i hrvatsko-slavonsko-dalmatinske autonomne vlade. Budući da nagodbenim člankom nije bilo uređeno kako se ta veza ostvaruje, mađarski je odbor, prihvaćajući punu autonomiju posestrimama zemalja, predložio da hrvatsko-slavonsko-dalmatinski ministar podneske koje ban upućuje kralju mora proslijediti u Beč, a vlastite primjedbe može poslati samo ako postoji sumnja da se podneskom dovodi u pitanje državna zajednica ili njezini zajednički interesi.⁵⁷ Financijski dio nagodbe, umjesto paušalnog sustava koji je nagodbeni zakon propisao, uvodi postotni sustav na temelju kojeg se regulirao financijski odnos između Mađarske i Hrvatske. „Koliko god je posestrimama zemljama u prvim godinama po sklapanju nagodbe, u prvoj fazi razvoja, bio potreban fiksni iznos za pokrivanje troškova unutarnje uprave, toliko je nedvojbeno da im je s postupnim porastom prihoda, puno povoljnije imati sustav koji im bez ikakvih ograničenja daje određeni postotak njihovih prihoda, umjesto propisivanja fiksnog iznosa. S tim u vezi, usvojen je amandman koji, bez sumnje, osigurava značajnu financijsku korist sestrinskim zemljama.“⁵⁸ Zaključno je naglasio kako je ovim rješenjem Hrvatska ostvarila veliku financijsku korist, a mađarsku stranu to ispunjava ponosom i zadovoljstvom, jer samo zadovoljne posestrime zemlje jamče stabilnost državne zajednice. Naposljetku je svoj pravorijek dalo i stalno saborsko povjerenstvo za javnopravna pitanja, koje je 20. studenoga podnijelo svoje izvješće. Preporučilo je Zastupničkom domu usvajanje prijedloga zakona bez izmjena, ističući da je on donesen po pravilima propisanim člankom 70. Hrvatsko-ugarske nagodbe. Naglašeno je da se zakonom mijenjaju neke bitne odredbe Hrvatsko-ugarske nagodbe, posebno u pogledu financija, što podrazumijeva i financijsku žrtvu za Mađarsku. Taj se teret preuzima u nadi da će sporazum između Ugarske i Hrvatske dobiti novu čvrstoću i trajnost, te da će se bratski odnosi dvaju

56 FI CLXII. sz. 11 *Melléklet a 162. számú irományhoz. A magyar országgyűlés által a horvát ügyben kiküldött országos bizottság jelentése* [Privitak uz spis broj 162. Izvješće mađarskog zemaljskog izaslanstva o hrvatskom pitanju].

57 KN, 1872. VIII. kötet, 1872-166., 34.

58 KN, 1872. VIII. kötet, 1872-166., 34.

naroda graditi na temeljima pravедnosti. Popustljivost Ugarske motivirana je željom za očuvanjem državnog jedinstva i zajedničkim interesima države.⁵⁹ Ministar predsjednik József Szlávy (baka mu je bila Magdolna Lacković), koji je 4. prosinca 1872. godine preuzeo upravljanje državom, u parlamentu je također kazao da u svemu podupire usvajanje izmjena i dopuna nagodbenog članka.⁶⁰

Nakon trećeg čitanja zakonskog prijedloga u Zastupničkom domu (18. studenoga 1873. godine), isti je prihvaćen na 167. sjednici.⁶¹ Prilikom glasovanja zastupnik Svetozar Miletić usprotivio se prihvaćanju *per acclamationem* i zatražio glasovanje, izjavivši da on ne prihvaća zakon. Predsjedavajući je tada pozvao zastupnike da glasuju ustajući iz svojih klupa. Protiv zakona bili su Svetozar Miletić i Lazar Kostić. Nakon glasovanja predsjedavajući je proglasio da je prijedlog zakona usvojen.⁶² Tjedan dana kasnije zakon je prosljeđen dvoru radi sankcioniranja.⁶³ Kralj je zakonski članak sankcionirao 30. studenoga, Zastupnički dom proglasio 1. prosinca 1873.,⁶⁴ a Kuća velikaša 16. prosinca 1873. godine.⁶⁵

4. ZAKLJUČAK

Zak. članak 34. iz 1873. (mađ. 1873:XXXIV. t.c.) u hrvatskoj ustavnopravnoj tradiciji zauzima vrlo važno mjesto, dok ga mađarska pravna povijest skoro sasvim prešućuje, jer nema ni približno jednako značenje kao nagodbeni zakon. Razlog je zasigurno u činjenici da ovaj zakon, koji se sastoji od samo deset članaka, u biti ne donosi značajnije izmjene Hrvatsko-ugarske nagodbe. Njime je donekle redefinirana uloga hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice, unesene su korekcije u financijski dio nagodbe, izmijenjene su odredbe o broju hrvatskih zastupnika u zajedničkom saboru te odredbe o vremenskom okviru u kojem se trebaju održavati zajednički sabori, odnosno o trajanju mandata hrvatskih zastupnika.

U preambuli se ističe da je nagodba „zajednički temeljni zakon Ugarske i Hrvatske, Slavonije i Dalmacije“. U članku 1. utvrđeno je da Hrvatska i Slavonija ubuduće šalju 34 zastupnika u budimpeštanski sabor umjesto dotadašnjih 29. Naredni članak pojašnjava da se pod pojmom „državni zemljišni posjed“ podrazumijevaju i „državne šume“, te da je za njihovu prodaju mjerodavan zajednički sabor, ali tek

59 162. szám. LXI. 377. *Jelentése a förendi ház állandó közjogi bizottságának „a Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok között fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött, az 1868. évi XXX. t. ez. által beezikkelyezett egyezmény némely szakaszainak módosításáról, illetőleg kiegészítéséről” szóló törvényjavaslat tárgyában.* [Izvjješće stalnog središnjeg odbora Kuće velikaša o hrvatskom pitanju], 9-10.

60 József Szlávy obnašao je sve najvažnije funkcije u državi: bio je ministar poljoprivrede, industrije i trgovine (1870. – 1872.), predsjednik ministarskog vijeća (1872. – 1874.), predsjednik Zastupničkog doma (1879. – 1880.), zajednički austro-ugarski ministar financija (1880. – 1882.) te predsjednik Kuće velikaša (1894. – 1896.).

61 KN, 1872. VIII. kötet, 1872-167, 41.

62 KN, 1872. VIII. kötet, 1872-167, 41.

63 KN, 1872. VIII. kötet, 1872-170 44.

64 KN, 1872. VIII. kötet, 1872-176, 169.

65 FI, CLXXII. sz. *Melléklet a 172- számú irományhoz* [Privitak uz spis broj 172. Zakon o reviziji nagodbe].

nakon što je dobio pristanak Hrvatskoga sabora. Člankom 3. naloženo je brisanje članaka 15., 16., 17., 25. i 26. iz financijskog dijela Hrvatsko-ugarske nagodbe. Hrvatsko-mađarski financijski odnosi regulirani su tako da je ukinut dotadašnji paušalni sustav, a od 1. siječnja 1873. godine uvedena je tangenta od 45 % izravnih i neizravnih poreza za unutarnje potrebe Hrvatske i Slavonije. U zajedničku riznicu Hrvatska i Slavonija uplaćivale su 55 % na ime zajedničkih troškova. Dogovoreno je i da se, nakon razvojačenja preostalog dijela Vojne krajine i njegova uključivanja u ustavnopravni sustav Hrvatske, utvrdi visina i tih troškova. U slučaju raspuštanja Hrvatskog sabora zastupnici ostaju u zajedničkom saboru do izbora novog saziva, koji se mora održati u roku od tri mjeseca računajući od dana raspuštanja. U pogledu hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog ministra bez lisnice propisano je da on banove predstavke treba kralju prosljediti bez ikakvih intervencija i bez odgode. Samo ako postoje dvojbe o državnoj ili interesnoj zajednici, ministar može kralju dostaviti i svoje primjedbe, odnosno opaske „zajedničke ugarske vlade“. Ministarsko vijeće je, pored toga, moglo i odbiti zakonsku osnovu ili odgoditi raspravu, odnosno o njoj raspravljati više puta. U pogledu bana ozakonjeno je da on ne može imati vojne ovlasti, a njegov naslov je ban Hrvatske, Slavonije i Dalmacije te „ostaje članom Kuće velikaša zajedničkoga sabora“. Regulirano je i pitanje teritorijalnog proširenja Hrvatske na dvije pukovnije Hrvatsko-slavonske krajine. Imenovanjem Ivana Mažuranića za bana 20. rujna 1873. godine započelo je razdoblje ubrzanog razvitka Hrvatske i Slavonije.⁶⁶

Kao što je i nagodbeni zakon bio dočekan s argumentima *pro et contra*, tako je bilo i sa zakonom o njegovim izmjenama i dopunama. Iako je revizija nagodbe u hrvatskoj historiografiji opisana kao težak poraz hrvatske strane, Ivan Mažuranić je ipak bio zadovoljan postignutim, te je na domjenku kod nadbiskupa Mihalovića nazdravio ministru predsjedniku Józsefu Szlávyju, zahvalivši mu na doprinosu u donošenju nagodbe. Szlávyjev suvremenik Károly Eötvös je pak tvrdio da je taj kompromis s Hrvatima bio mađarski poraz. Prema njemu, prihvaćanjem revizije nagodbe ministar predsjednik izazvao je Deákovo veliko nezadovoljstvo, pa je Szlávy ponudio ostavku. Zabilježio je kako je revizijom nagodbe „napuštena mađarska stranka“ u Hrvatskoj i „predana u ruke Mažuraniću i Strossmayeru“.⁶⁷ U vrijeme bana Mažuranića došlo je do reforme sudstva, uprave i cjelokupnoga života u Hrvatskoj.⁶⁸

66 MOL MJ K27, 1873. 09. 17.-i ülés (47. ülés) 3. *Kussevic altábornagy, Bedekovich Kálmán volt bán, gr. Pejacsevich László és gr. Jankovich Gyula által adott elutasító válasz folytán javaslat Mazuranic János horvát országgyűlési elnök Horvát-Szlávon-Dalmát báni kinevezése tárgyában (ME)* [Imenovanje novoga bana u osobi predsjednika Sabora Ivana Mažuranića nakon što su imenovanje odbili podmaršal Kušević, bivši ban Koloman Bedeković, grof Ladislav Pejačević i grof Julije Janković].

67 Károly Eötvös, *Magyar alakok* (Budimpešta: Révai testvérek, 1901.), 43.

68 Dalibor Čepulo, „Building of the Modern Legal System in Croatia 1848–1918 in the Centre-Periphery Perspective”, u: *Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, ur. von Tomasz Giaro (Frankfurt: Vitorio Klosterman Verlag, 2006.), 47-91.

LITERATURA

Knjige i članci:

1. Bartulović, Željko i Budislav Vukas, ml. „Državnopravni odjeci banovanja Ivana Mažuranića na području Sušaka i Rijeke“. U: *Intelektualac, kultura, reforma: Ivan Mažuranić i njegovo vrijeme*, ur. Dalibor Čepulo, Tea Rogić Musa i Drago Roksandić, 249-263. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2019.
2. Ciliga, Vera. *Slom politike Narodne stranke (1865-1880)*. Zagreb: Matica hrvatska, 1970.
3. Csengery, Antal. *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*. Budimpešta: A Magyar Történelmi Társulat, 1928.
4. Čepulo, Dalibor. „Building of the Modern Legal System in Croatia 1848–1918 in the Centre-Periphery Perspective“. U: *Modernisierung durch Transfer im 19. und frühen 20. Jahrhundert*, ur. von Tomasz Giaro, 47-91. Frankfurt: Vitorio Klosterman Verlag, 2006.
5. Čepulo, Dalibor. „Pravo hrvatske zavičajnosti i pitanje hrvatskog i ugarskog državljanstva 1868-1918 – pravni i politički vidovi i poredbena motrišta“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 49, br. 6 (1999): 795-895.
6. Čepulo, Dalibor i Mirela Krešić. „Horvát–magyar kiegyezés: Intézmények és valóság / Hrvatsko-ugarska nagodba: institucije i stvarnost“. U: *Mint nemzet a nemzettel / Kao narod s narodom*, ur. Dénes Soksevits, 141-155. Budimpešta: Croatica, 2011.
7. Eötvös, Károly. *Magyar Alakok*. Budimpešta: Révai testvérek. 1901.
8. Gović, Iris. „Revizija u svjetlu posljednjih izmjena i dopuna Zakona o parničnom postupku (ZPP/03) i na njima utemeljenoj sudskoj praksi“. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 29, br. 2 (2008): 1093-1128.
9. Halász, Imre. *Egy letűnt nemzedék*. Budimpešta: Nyugat, 1911.
10. Heka, Ladislav (László). *Hrvatsko-ugarska nagodba. Pravni odnos bana i hrvatskog ministra*. Zagreb: Srednja Europa, 2019.
11. Juhász, Lajos. „A horvát kérdés az 1868-i kiegyezés után“. U: *A gróf Klébelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, ur. Gyula Miskolczy, 247-293. Budimpešta: MTA 1938.
12. Kónyi, Manó. „Lónyai Menyhértnek 1847/8-diki naplója“ I. U: *Budapesti Szemle*, ur. Pál Gyulai, 337-362. Budimpešta: Franklin Társulat, 1896.
13. Kónyi, Manó. „Lónyai Menyhértnek 1847/8-diki naplója“ II. U: *Budapesti Szemle*, ur. Pál Gyulai, 18-49. Budimpešta: Franklin Társulat, 1896.
14. Kosnica, Ivan. „Državljanstvo i Opći građanski zakonik u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji od 1853. do 1879.“ *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63, br. 5/6 (2013): 1143-1164.
15. Kosnica, Ivan. „Gubitak državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji od Bachovog apsolutizma do raspada Monarhije“. *Pravni vjesnik* 29, br. 3-4 (2013): 61-79.
16. Kosnica, Ivan. „Naturalizacija u Hrvatskoj i Slavoniji od 1848. do 1918.“ *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 34, br. 2 (2013): 701-728.
17. Kosnica, Ivan. „Utvrđivanje državljanstva u Hrvatskoj i Slavoniji 1849-1880.“ *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 51, br. 3 (2014): 697-713.
18. Kozári, Mónika. *Dualista rendszer*. Budimpešta: Pannonica Kiadó, 2005.
19. Móriczl, Pál. *A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák- és balközép pártok egybeolvasásáig (1867-1874), I-II. kötet*. Budimpešta: Országgyűlési Értesítő Könyvnyomdája, 1892.
20. Perić, Ivo. *Hrvatski državni sabor 1848.-2000*. Zagreb: Dom i svijet, 2000.
21. Polić, Martin. *Parlamentarna povijest Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa bilježkama iz političkoga, kulturnoga i društvenoga života: 1860 - 1880. Dio drugi: od godine 1867. do godine 1880*. Zagreb: Komisionalna naklada kr. sveučilišne knjižare Franje Suppana, 1900.

22. Srakić, Marin i Ankica Landeka, ur. *Josip Juraj Strossmayer biskup bosanski ili đakovački i srijemski. Sve za vjeru i za domovinu*. IV. svezak. Đakovo: Đakovačko-Osječka nadbiskupija, 2015.
23. Šarinić, Josip. *Nagodbena Hrvatska*. Zagreb: Matica hrvatska, 1972.
24. Šišić, Ferdo. *Korespondencija Rački - Strossmayer, Knjiga prva*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1928.
25. Valentić, Mirko. „O jednom pristupu državnopravnoj povijesti“. *Časopis za suvremenu povijest* 5, br. 1 (1973): 147-160.
26. Wertheimer, Ede. *Gróf Andrássy Gyula élete és kora. I.* Budimpešta: Magyar Tudományos Akadémia, 1910.

Ostalo:

1. FI 162. szám. LXI. 377. *Jelentése a főrendi ház állandó közjogi bizottságának „a Magyarország és Horvát-Szlavon-Dalmátországok között fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött, az 1868. évi XXX. t. ez. által beezikkelyezett egyezmény némely szakaszainak módosításáról, illetőleg kiegészítéséről” szóló törvényjavaslat tárgyában*. [Izvjješće stalnog središnjeg odbora Kuće velikaša o hrvatskom pitanju].
2. FI 1872. III. kötet 157-204. sz. *A horvát ügyben kiküldött magyar országos bizottság válasza a horvát-szlavón országos bizottság által előterjesztett javaslatokra*. [Odgovor mađarskog zemaljskog odbora na prijedloge hrvatskog kraljevinskog odbora].
3. FI 1872. III. kötet 157-204. sz. 1872-162. *A képviselőház 1872-ik évi október hó 12-én tartott XXX. ülésének jegyzőkönyvi kivonata*. [Izvadak iz zapisnika s XXX. sjednice Zastupničkog doma 12. X. 1872.].
4. FI 1872. III. kötet 157-204. sz. 1872-162. *Toldalék a közös magyar-horvát kiegyezési törvényhez*. [Dodatak uz zajednički zakon o mađarsko-hrvatskoj nagodbi].
5. FI 1872. III. kötet 157-204. sz. 1872-162. CLXII. sz. *A horvátügyi országos bizottság által kiküldött négyes albizottság jelentése*. [Izvjješće četveročlanog pododbora o hrvatskom pitanju].
6. FI 1872. III. kötet 157-204. sz. CLXII sz. *Tisztelt magyar országos bizottság!* [„Poštovani mađarski zemaljski odbore!”].
7. FI 1872. III. kötet 157-204. sz. CLXII. *A horvát-szlavón országos bizottság javaslatának indokolása. (A javaslat 1—7-ik §-ának indokolása)*. [Obrazloženje prijedloga zemaljskog odbora Hrvatske i Slavonije].
8. FI 1872-162 (1872-III-15). *A magyar országgyűlés országos bizottságának Horvát-Szlavon-Dalmátországok országgyűlésének országos küldöttségével 1872-ik évi október hó 27-én Budapesten tartott I. együttes ülésének jegyzőkönyv. III. kötet • 157-204. sz. 1872-162.* [Spisi Kuće velikaša (FI), III. svezak. br. 157-204, 15-17. Zapisnik s prve zajedničke sjednice odbora Ugarskoga i Hrvatskoga sabora održane 21. listopada 1872. godine].
9. FI 1872-162 (1872-III-16). *A képviselőház 1872. évi október hó 11-én tartott XXIX. ülésének jegyzőkönyvi kivonata*. [Spisi Kuće velikaša. III. svezak 1872/5. Izvadak iz zapisnika s XXIX. sjednice Zastupničkoga doma održane 11. listopada 1872.].
10. FI CLXII. sz. 11 *Melléklet a 162. számú irományhoz. A magyar országgyűlés által a horvát ügyben kiküldött országos bizottság jelentése*. [Privitak uz spis broj 162. Izvjješće mađarskog zemaljskog izaslanstva o hrvatskom pitanju].
11. FI CLXXII. sz. *Melléklet a 172- számú irományhoz*. [Privitak uz spis broj 172. Zakon o reviziji nagodbe].
12. KI 1872. VII. kötet 1873. május 19–július 2. *160. országos ülés 1873. évi június 30-án* [160. zemaljska sjednica, 30. lipnja 1873.].
13. KI 1872. VIII. kötet 463-477. sz. 1872-476. *A magyar országgyűlés által a horvát ügyben küldött országos bizottság jelentése*. [Spisi Zastupničkog doma, Izvjješće zemaljskog odbora Ugarskog sabora poslanog radi rješavanja hrvatskog pitanja].

14. KI 1872. IX. kötet 478-534. sz. 1872-485. *Az osztályok előadóiból alakult központi bizottság jelentése azon törvényjavaslat tárgyában, melyet a horvát ügyben kiküldött országos bizottság az 1868: XXX. törvénycikk némely §§-ainak módosítása. illetőleg kiegészítése iránt előterjesztett.* [Izvrješće središnjeg odbora glede izmjene i dopune nagodbenog zakona].
15. KI 1872-476 (1872-VIII-245). *A magyar országgyűlés országos bizottságának Horvát-Szlavon-Dalmát-országok országgyűlésének küldöttségével folyó 1873. évi június 29-én tartott II-ik együttes ülésének jegyzőkönyve.* [Zapisnik s II. zajedničke sjednice ugarskoga i hrvatskoga saborskoga odbora održane 29. lipnja 1872.].
16. KI 1872-476 (1872-VIII-245). *Törvényjavaslat a Magyarország s Morvát-Sziavon- és Dalmátországok közt fenforgott közjogi kérdések kiegyenlítése iránt létrejött, az 1868 : XXX, törvénycikk által beczikkelyezett egyezmény némely szakaszainak módosításáról illetőleg kiegészítéséről.* [Spisi Zastupničkog doma. Sv. VIII. 1872. br. 463-477. Br. spisa. 1872-476. - Zakonski prijedlog revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe].
17. KN 1869-387 (1869-XVIII-27) 1869. XVIII. kötet. [Dnevnik Zastupničkog doma 1869. XVIII. svezak].
18. KN 1872. VIII. kötet, 1872-166. [Dnevnik Zastupničkog doma 1872. VIII. svezak]. 34.
19. KN 1872. VIII. kötet, 1872-167. [Dnevnik Zastupničkog doma 1872. VIII. svezak]. 41.
20. KN 1872. VIII. kötet, 1872-170. [Dnevnik Zastupničkog doma 1872. VIII. svezak]. 44.
21. KN 1872. VIII. kötet, 1872-176. [Dnevnik Zastupničkog doma 1872. VIII. svezak]. 169.
22. MNL OL MJ 1. K 27 (24. ülés) 53. *A Horvát-Szlavón-Dalmátországok bánja címének és rangjának meghatározása (ME).* [Ministarsko vijeće, 24. sjednica 53. točka Definiranja naslova i ranga bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije].
23. MNL OL MJ 1. K27 1871. 12. 12. 1003-1014. (60. ülés). 1. *A horvát ügyben teendő lépések megvitatása (ME).* (12. 12. 1871.) [60. sjednica Rasprava o koracima koje treba poduzeti u hrvatskom pitanju].
24. MNL OL MJ 1. K27 1872. 01. 04. 1003-1040. 1. *Horvát-szlavón ügyek megvitatása az uralkodó részvételével a horvát-szlavón országgyűlés megnyitásának elnapolása, a horvát nemzeti párt öt képviselőjével Bécsben történt egyeztetés, a Dalmáciára vonatkozó követelés, a határörvidék polgárosítása tárgyában.* [1. sjednica Rasprava o hrvatsko-slavonskim stvarima uz sudjelovanje vladara, odgoda otvaranja Hrvatsko-slavonskog sabora, savjetovanje s pet zastupnika hrvatske Narodne stranke u Beču, zahtjevi u vezi Dalmacije, razvojačenje Vojne krajine].
25. MNL OL MJ K27 1872. 01. 08. 1005. (2. ülés) 6. *Tájékoztató a magyar országgyűlésre delegálandó horvát képviselők pártállása tárgyában folytatott bécsi egyeztetések eredményeiről (ME).* [2. sjednica Informacija o rezultatima pregovora u Beču glede stranačke pripadnosti hrvatskih zastupnika koji će biti delegirani u mađarski parlament (Predsjedništvo Vlade)].
26. MNL OL MJ 1. K27 1872. 01. 27. 1023-1028. (8. ülés) 6. *A horvát országgyűlés feloszlátásáról (ME).* [8. sjednica 6. točka dnevnog reda O raspuštanju Hrvatskog sabora (Predsjedništvo Vlade)].
27. MNL OL MJ 1. K27 1872. 02. 03. 1003-1028. (10. ülés) 1. *Tájékoztató a horvát ellenzék képviselőivel tartott értekezletek eredményéről, résztvevők Mihalovics Károly földbirtokos, Mrazovic, Krestic és Voncina, a m. kir. pénzügyminiszter és az m. kir. miniszterelnök (ME).* [Informacija o rezultatima sastanaka održanih s predstavnicima hrvatske oporbe, na kojem su sudjelovali zemljoposjednik Karlo Mihalović, Mrazović, Krestić i Vončina, te mađarski kr. ministar financija i mađarski kr. premijer (Predsjedništvo Vlade)].

28. MOL MJ K27, 1873. 09. 17.-i ülés (47. ülés) 3. Kussevics altábornagy, Bedekovich Kálmán volt bán, gr. Pejacsevich László és gr. Jankovich Gyula által adott elutasító válasz folytán javaslat Mazuranic János horvát országgyűlési elnök Horvát-Szlavón-Dalmát báni kinevezése tárgyában (ME) [Imenovanje novoga bana u osobi predsjednika Sabora Ivana Mažuranića nakon što su imenovanje odbili podmaršal Kušević, bivši ban Koloman Bedeković, grof Ladislav Pejačević i grof Julije Janković].
29. „Pesti Napló“, novine 10 i novine 12 od 1872.
30. „Reform“, novine 10 od 1872.

László Heka*

Summary

ANALYSIS OF LAW NUMBER XXXIV FROM 1873 ON AMENDMENTS TO THE CROATIAN-HUNGARIAN AGREEMENT

The Croatian-Hungarian settlement was a compromise that regulated the constitutional and legal relations between the two countries. However, upon the revival of that law, it was discovered that the financial aspect of the settlement, the powers of the Croatian-Slavonic-Dalmatian minister without portfolio, the rights and duties of *bans*, and the position and role of the autonomous government were not clearly defined, and thus enabled different interpretations of the law. Just five years later, conditions were met for amendments to be made to that law. At the time of the review of the settlement, the Kingdom of Hungary achieved its national and political goals. It settled with Austria and Croatia, and adopted the Law on Nationalities. Hungary became a state that was essentially equal to Austria and governed half of the monarchy. The Hungarians held a significant advantage over Croatia in terms of numbers, economy, politics, and military strength, so the Croatian effort to achieve equality through the revision of the settlement was doomed in advance. Nevertheless, Croatia received certain reliefs, especially in financial terms. This paper examines the process of adopting the legal article on the revision of the settlement and its provisions on the basis of parliamentary records, the diary of the House of Representatives and the House of Lords of the joint parliament, and the minutes of the sessions of the Council of Ministers.

Keywords: *Law Article 1 from 1868; revision of settlement; financial settlement; Law Article 34 from 1873; Croatian autonomy.*

---

* László Heka, Ph.D., Associate professor, Faculty of Law, University of Szeged; heka@juris.u-szeged.hu. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8561-2628>.